

Η Βιογραφική Έρευνα ως Εναλλακτικό
Ερευνητικό Εγχείρημα και ως Μεθοδολογικό
Διάβημα: Πλεονεκτήματα και Όρια

*Η κρίση της γλώσσας και της επιτε-
λεστικής δραστηριότητάς της δεν πε-
ριορίζεται στην κατάρρευση ενός σύ-
μπαντος παραστάσεων, όπως πιστεύ-
εται συχνά, συνοδεύει τον καταποντι-
σμό ενός ολόκληρου κόσμου κοινωνι-
κών σχέσεων, συστατικός παράγο-
ντας του οποίου ήταν ακριβώς αυτή η
γλώσσα.¹*

1. Ιστορική Αναδρομή και Ορισμός του Αντικειμένου

Η χρήση βιογραφικού υλικού στις κοινωνιολογικές έρευνες χρονολογείται πριν από τον 20ό αιώνα. Η πρώτη συστηματική προσπάθεια μελέτης διαδικασιών κοινωνικής μεταβολής και συγκρότησης κοινωνικών ομάδων, με βάση βιογραφικό υλικό, επιχειρείται στο πλαίσιο της Σχολής του Σικάγο, κατά το δεύτερο μισό της δεκαετίας του 1920. Η δημοσίευση της μελέτης των Τόμας (Thomas) και Ζνανιέκι (Znaniecki) για τον Πολωνό Χωρικό στην Ευρώπη και την Αμερική² σηματοδότησε

1. P. Bourdieu, *Κείμενα Κοινωνιολογίας*, Στάχυ, Αθήνα 1999, σ. 167.

2. W.I. Thomas και F. Znaniecki, *The Polish Peasant in Europe and America, 1918-1920*, Dover Publications, Νέα Υόρκη 1927.

τη συστηματική χρήση της βιογραφικής μεθόδου στην κοινωνιολογία.³ Η βιογραφική έρευνα υποστηρίζει ότι η σημασία ενός κοινωνικού φαινομένου ή μιας κοινωνικής σχέσης μπορεί να κατανοηθεί πληρέστερα, εάν ο ερευνητής είναι σε θέση να γνωρίζει, όχι μόνο τις «αντικειμενικές» συνθήκες που πιθανόν να το προκαλούν, αλλά και το υποκειμενικό νόημα που ο δρων αποδίδει στις συγκεκριμένες πράξεις του.

Το συνολικό αναλυτικό-ερευνητικό μέλημα της μεθόδου είναι η κατανόηση των ιδιαίτερων τρόπων με τον οποίο τα άτομα αντιλαμβάνονται και προσλαμβάνουν σε υποκειμενικό-ατομικό επίπεδο τις ευρύτερες θεσμοποιημένες πρακτικές και κοινωνικές λογικές. Για τη βιογραφική έρευνα, η χρήση τεκμηρίων ζωής, δηλαδή βιογραφικού υλικού (προσωπικά γράμματα, ημερολόγια, φωτογραφίες, αυτοβιογραφίες, επιστολές σε εφημερίδες, κ.α.), συνιστά προνομιούχα τεχνική κοινωνιολογικής ανάλυσης. Η μέθοδος δεν αποτελεί ένα ενιαίο και απολύτως ομοιογενές σύνολο πρακτικών, αλλά ακολουθεί διαφοροποιημένες τεχνικές ανάλυσης του εμπειρικού υλικού και στοχεύει στην ανάδειξη του γενικού μέσα στο ειδικό. Με άλλα λόγια, η βιογραφική έρευνα επικεντρώνεται στον τρόπο με τον οποίο ευρύτερες διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού διαμεσολαβούν τις μεμονωμένες-ατομικές περιπτώσεις και εγγράφονται σε άτομα-υποκείμενα, επηρεάζοντας τον τρόπο δράσης και σκέψης τους.

Η μεθοδολογική πρόταση να θεωρηθούν οι βιογραφίες ως ευριστικός τρόπος κατανόησης της ιστορικής και της κοινωνικής πραγματικότητας και των ευρύτερων εξελίξεων που συντελούνται σε αυτήν και όχι ως απλές απεικονίσεις ή ως κοινωνιολογικές μετα-αφηγήσεις των ατομικών

3. Μ. Θανοπούλου και Δ. Πετρονότη, «Βιογραφική Προσέγγιση: Μια Άλλη Πρόταση για τη Θεώρηση της Ανθρώπινης Εμπειρίας», *Επιθεώρηση Κοινωνικών Ερευνών*, τ. 64(1987), σσ. 20-42· Κ. Plummer, *Τεκμήρια Ζωής. Εισαγωγή στα Προβλήματα και τη Βιβλιογραφία μιας Ανθρωπιστικής Μεθόδου*, Gutenberg, Αθήνα 2000, και Γ. Τσιώλης, *Αποβιομηχάνιση και Βιογραφικοί Μετασχηματισμοί. Ιστορίες Ζωής Βιομηχανικών Εργατών του Λαυρίου*, Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Τμήμα Κοινωνιολογίας, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο 2002, σσ. 28-29.

περιπτώσεων, αποτελεί την κύρια συνεισφορά της βιογραφικής μεθόδου. Η βιογραφική προσέγγιση επανήλθε δυναμικά στο προσκήνιο των κοινωνικών ερευνών κατά τις δεκαετίες του 1960 και του 1970. Το γεγονός αυτό συνδέεται τόσο με την ευρύτερη κρίση των ποσοτικών μεθόδων όσο και με μια γενικότερη επιστημολογική στροφή στην αναζήτηση του υποκειμένου και των πολυπρισματικών τρόπων που κατανοεί και μεταφράζει την πολύπλοκη κοινωνική πραγματικότητα. Το ενδιαφέρον για την προφορικότητα και τις αφηγήσεις ζωής ενισχύθηκε από τις προσπάθειες ορισμένων φεμινιστριών ιστορικών να αναδείξουν τις βουβές και αγνοημένες, τις σιωπηρές, ιστορίες ζωής κάποιων γυναικών,⁴ αλλά και από μια γενικότερη μετάβαση από το κανονιστικό (normative) στο ερμηνευτικό (interpretive) κοινωνιολογικό παράδειγμα.⁵ Στη σύγχρονη βιογραφική έρευνα η συζήτηση περί «αυθεντικότητας των αφηγήσεων» έχει παραμεριστεί και το ερευνητικό ενδιαφέρον εστιάζεται περισσότερο στον τρόπο με τον οποίο τα βιωμένα γεγονότα του παρελθόντος ανασυγκροτούνται στη βάση μιας παροντικής αφηγηματικής οπτικής.⁶ Η

4. L. Passerini, «Work Ideology and Consensus Under Italian Fascism», *History Workshop*, V. 8(1979), σσ. 84-92· L. Passerini, *Σπαράγματα του 20ού Αιώνα. Η Ιστορία ως Βιωμένη Εμπειρία*, Νεφέλη, Αθήνα 1998, και Ε. Αβδελλά, Α. Ψαρρά (Επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες. Γυναίκες και Φύλο στην Ιστορική Αφήγηση*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1997. Ο Φεμινισμός άνοιξε τη συζήτηση για το ρόλο και την καταπίεση των γυναικών στην ιστορία και στην κοινωνία, για τη μοναδικότητα της εμπειρίας τους, για τις σιωπές και τις εξαφανίσεις τους από τα επίσημα γεγονότα και την έρευνα γύρω από θέματα όπως γυναίκες και θέση στην αγορά εργασίας, γυναίκες και γάμος, γυναίκες και μητρότητα, κτλ. Αυτή η προσέγγιση βοήθησε την κατανόηση των ιστοριών ζωής των γυναικών και την αποκάλυψη των σχέσεων εξουσίας σε ένα άδηλο και όχι τόσο προφανές επίπεδο (Τ.Ο. Scott, «Το Φύλο. Μια Αναλυτική Κατηγορία της Ιστορικής Ανάλυσης», στο Ε. Αβδελλά, Α. Ψαρρά (Επιμ.), *Σιωπηρές Ιστορίες*, ό.π., σσ. 285-328).

5. M. Rustin, «Reflections on the Biographical Turn in the Social Science», στο P. Chamberlayne κ.ά. (επιμ.), *The Turn to Biographical Methods in Social Science. Comparative Issues and Examples*, Routledge, Λονδίνο 2000, σσ. 33-52.

6. P. Chamberlayne, κ.ά. (επιμ.), *The Turn to Biographical Methods in Social*

στροφή στη βιογραφική προσέγγιση εκφράζει την ανάγκη για εμπειρική επαληθευσιμότητα των κοινωνιολογικών εργαλείων και την τάση για επιστροφή στο συγκεκριμένο, το καθημερινό και το οικείο. Στη βάση αυτής της λογικής, ο «αφηρημένος εμπειρισμός», αλλά και ο «άκαμπος θετικισμός», καθίστανται προβληματικές ως επιστημονικές προτάσεις και ως πολιτικοπολιτισμικά προτάγματα.

Οι κοινωνικοί ερευνητές της δεκαετίας του 1990, που χρησιμοποίησαν τη βιογραφική μέθοδο⁷ ανάλυσης, προσπάθησαν σταδιακά να περιγράψουν τα άτομα ως ιστορικά μορφοποιημένους δρώντες, οι βιογραφίες των οποίων απέδιδαν το περιεχόμενο της δράσης τους κοινωνικά και ιστορικά. Η βιογραφική έρευνα εξετάζει κριτικά τις κοινωνικές συνθήκες, τα δι-υποκειμενικά νοήματα, τα αποτελέσματα της κοινωνικής δράσης, είτε αυτά είναι συνειδητά είτε είναι ασυνείδητα.⁸ Μπορούμε, ακόμα, να αντιληφθούμε τον τρόπο με τον οποίο η κοινωνική δράση παλαιότερων γενεών έχει επηρεάσει τη δράση σύγχρονων κοινωνικών υποκειμένων. Ακολουθώντας τον Γκέρτζ (Geertz), μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι μια

Science. Comparative Issues and Examples, Routledge, Λονδίνο 2000, σσ. 1-30.

7. Η βασική πρόταση της βιογραφικής έρευνας μπορεί να συνοψισθεί ως εξής: «για να καταλάβουμε τους εαυτούς μας και τους άλλους, πρέπει να κατανοήσουμε τις ιστορίες μας και πώς φτάσαμε να είμαστε αυτό που είμαστε. Φτιάχνουμε τη δική μας ιστορία, αλλά όχι κάτω από συνθήκες της επιλογής μας. Μπορούμε να κατανοήσουμε περισσότερο τις συνθήκες, τα περιθώρια και τους περιορισμούς της κοινωνικής δράσης στο βαθμό που η αφηγηθείσα ιστορία του παρελθόντος παράγει ερευνητικά αποτελέσματα που φωτίζουν τη συνδιαστάρωση του ατομικού με το κοινωνικό, που συνομολογούν ή συμπροσμετρούν τη διαλεκτικά αρθρωμένη και κοινωνικά προσδιορισμένη διαδικασία παραγωγής, θεσμοθέτησης και εσωτερίκευσης του κοινωνικού μέσα στο ατομικό» (P. Chamberlayne, κ.ά. (επιμ.), *The Turn*, ό.π., σ. 7).

8. Ο Bertaux αποκαλεί ανθρωπονομία (anthroponomy) την μελέτη των τρόπων με τους οποίους τα ανθρώπινα όντα δρουν στην κοινωνία και τη δράση προηγούμενων γενεών που επηρεάζουν και δημιουργούν τη βάση για την παρούσα δράση (D. Bertaux και M. Kohli, «The Life History Approach: A Continental View», *Annual Review of Sociology*, V. 10(1984), σ. 142).

«λεπτομερής, πυκνή, περιγραφή»⁹ (*thick description*) της ιστορικής εξέλιξης του ατόμου στα πλαίσια της ερμηνευτικής διάδρασής του με άλλους δρώντες μπορεί να αποκαλύψει τη δι-υποκειμενικότητα μέσα στην ιστορία, να διεισδύσει στην εσωτερική εμπειρία που συγκροτείται με κοινωνικούς όρους και που είναι πάντα ιστορικά κατασκευασμένη.¹⁰

Οι σύγχρονες θεωρίες της ατομικοποίησης-εξατομίκευσης θεωρούν ότι οι μοντέρνες κοινωνίες δίνουν στα άτομα μια νέα σημασία. Οι δομές υπάρχουν, ως καταναγκαστικές μορφές πράττειν, ως όρια και εμπόδια, αλλά τα άτομα έχουν περισσότερη ικανότητα να επιλέγουν την ταυτότητά τους, να συγκροτούν τον εαυτό τους πιο «αυθεντικά», πιο ολοκληρωμένα, συγκριτικά με τις κοινωνίες πριν τη νεωτερικότητα. Οι θεωρητικοί της εξατομίκευσης βλέπουν σε αυτή τη διαδικασία την πιθανότητα της δυνάμει χειραφέτησης. Η αυτοαναφορικότητα, η ικανότητα να κατανοείς και να επιλέγεις τις συνθήκες ζωής και δράσης είναι μια βάση συνειδητοποίησης της ανθρώπινης χειραφέτησης. Παρά τους κινδύνους, τα ρίσκα, τις αντινομίες, τους φόβους, τις αβεβαιότητες και τα προβλήματα αυτής της κατάστασης διανοίγεται μια γιορτή του ατόμου, μια αποθέωση της υποκειμενικότητας, ένας κόσμος επιλογών, ελευθερίας και προοπτικής. Όπως επισημαίνεται χαρακτηριστικά, «είτε τη μια είτε την άλλη οπτική υιοθετήσει ο αναλυτής είναι σίγουρο ότι μιλάμε για μια στροφή στη βιογραφία».¹¹

9. Η έννοια της «πυκνής περιγραφής» έχει γίνει αντικείμενο σφοδρής κριτικής. Η κριτική αυτή επικεντρώνεται, αφ' ενός στην α-ιστορική διάσταση της έννοιας και αφ' ετέρου στον α-ιστορικό χαρακτήρα της ανάλυσης του Γκέρτζ (C. Geertz). Η κριτική επισημαίνει την αδυναμία του Γκέρτζ να αναγνωρίσει, να διαγνώσει, τη σημασία και το ρόλο των ευρύτερων σχέσεων εξουσίας και άρα την ιστορική δυναμική. Για μια κριτική της έννοιας της «πυκνής περιγραφής» βλ. N. Denzin, *Interpretive Interactionism*, Sage, Λονδίνο 1989, σσ. 83-104.

10. C. Geertz, *Local Knowledge. Further Essays in Interpretive Anthropology*, Basic Books, Νέα Υόρκη 1983, σσ. 65-70, και, *Savoir Local, Savoir Global*, P.U.F., Παρίσι 1999, σσ. 11-29.

11. M. Rustin, «Reflections on», ό.π., σ. 37.

Στο τέλος της δεκαετίας του 1990 εμφανίζεται μια ερευνητική τάση που προσπαθεί να διαμορφώσει μεθοδολογικά εργαλεία, τα οποία θα μπορούσαν να φωτίσουν τις καθημερινές εκφορές και τις διαστάσεις της καθημερινότητας και να συνδέσουν το μικρο/μακρο επίπεδο ανάλυσης με τη θεμελιακή πραγματικότητα της καθημερινής ζωής. Η βιογραφική έρευνα, ως εργαλείο κοινωνιολογικής παρατήρησης και ως επιστημονική μέθοδος ανάλυσης, καθίσταται, με αυτό τον τρόπο, ένα μέτρο σύγκρισης, ένας μεγενθυντικός δείκτης, τόσο της υποκειμενικής-ατομικής όσο και της συλλογικής-δι-υποκειμενικής, αντικειμενοποιημένης ιστορικοκοινωνικής πραγματικότητας. Στο πλαίσιο αυτό, η βιογραφική έρευνα εμπλουτίζει τον επιστημονικό εξοπλισμό, αφού υποβάλλει τις βιογραφίες σε μια διαλεκτική συνθήκη διαλόγου με τα ιστορικοκοινωνικά τους συμφραζόμενα.

2. Νεωτερικότητα και Βιογραφική Έρευνα

Το ιδιαίτερο κοινωνιολογικό γνωστικό διαφέρον της βιογραφικής έρευνας¹² συνίσταται στη μελέτη της συγκρότησης και του αυτοαναφορικού αναστοχασμού των κοινωνικών υποκειμένων, που αναδύονται από τη διαδικασία της νεωτερικότητας.¹³ Η κεντροθέτηση του ατόμου και της

12. Η βιογραφική έρευνα έχει αρκετές παραλλαγές, ανάλογα με τη σχολή του ερευνητή και την ερευνητική στοχοθεσία. Αποτελεί μια δυναμική και εξελισσόμενη κοινωνιολογική στρατηγική πρόσβασης στο πεδίο έρευνας, η οποία στην Ελλάδα δεν έχει αναπτυχθεί ακόμη.

13. Η νεωτερικότητα δεν είναι μια ομοιογενής διαδικασία, που έχει επικρατήσει με τον ίδιο τρόπο σε ολόκληρο τον πλανήτη, δημιουργώντας παντού «άτομα», δηλαδή δυνάμει ερευνητικά υποκείμενα της βιογραφικής μεθόδου, αλλά μια τάση, μια κοινωνική σχέση. Η νεωτερικότητα αποτελεί μια κανονιστική, αλλά ταυτόχρονα αντιφατική, πολυεπίπεδη και συγκρουσιακή διαδικασία ένταξης των κοινωνικών υποκειμένων σε κοινωνικά εξορθολογισμένα κοσμοείδωλα και ενέχει μια σειρά από περιθώρια, ευκαιρίες, δεσμεύσεις και περιορισμούς. Η κοινωνική

ανθρώπινης δραστηριότητας απάλλαξε τις περιοχές της ανθρώπινης δράσης από παλιότερους υπερβατολογικούς περιορισμούς. Η ανάδειξη της υποκειμενικότητας, ως «κοινωνικού θεσμού» συμπληρώθηκε από την ανακάλυψη, τη μελέτη και τον έλεγχο του αντικειμενικού κόσμου. Αυτή η διάσταση υποσκέλιζε εκείνη του ατόμου. Η διάκριση υποκειμένου-αντικειμένου δεν παρήγαγε συμμετρικές ή ισόρροπες σφαίρες ή περιοχές, αλλά η υποκειμενικότητα προτιμήθηκε ως θεμελιακό σημείο αναφοράς, για να αποκτήσουμε γνώση σχετικά με τον αντικειμενικό-εξωτερικό κοινωνικό κόσμο. Η προσέγγιση αυτή κατέστησε προβληματική την έννοια του υποκειμένου στο βαθμό που ο αντικειμενικός κόσμος γνώριζε μονάχα υπαρκτά αντικείμενα και βέβαια όχι δημιουργικά ή ανεξάρτητα κοινωνικά υποκείμενα.¹⁴

Η επικέντρωση στο υποκείμενο ως τέτοιο, ως αυτοαναφορικό, αλλά όχι αυτοποιητικό σύστημα, ως το αντικείμενο του εαυτού του, ήταν μια αντίδραση στην αυξανόμενη επίδραση του αντικειμενισμού και του αφηρημένου εμπειρισμού και στο πρόβλημα της ενσωμάτωσης του υποκει-

ένταξη σε πιο λογοκεντρικά και πολύπλοκα συστήματα κοινωνικής και οικονομικής οργάνωσης, ελέγχου, δράσης και επικοινωνίας, συνοδεύεται από ταχύτες κοινωνικές ανακατατάξεις και μεταβολές, από κινδύνους και ευκαιρίες, από διακυβεύματα και περιθώρια δράσης τα οποία πραγματώνονται και βιώνονται όχι μόνο κοινωνικά, αλλά και ατομικά (U. Beck, *The Risk Society*, Routledge, Λονδίνο 1990, σσ. 27-67). Η ρευστότητα, η αμφισημία και ο κλονισμός καθολικά ισχυόντων κανονιστικών πλαισίων αναφοράς, (οικογένεια, κοινωνική τάξη, θρησκεία, κτλ) προσδίνει στη βιογραφία, την ίδια στιγμή, ένα χαρακτήρα απροβλεψιμότητας, δημιουργίας, αλλά και έντονου κοινωνικού επικαθορισμού.

14. Κλασικό παράδειγμα τέτοιου τύπου είναι η ιατρική η οποία έβλεπε μόνο σώματα (άρρωστα ή υγιή), τα οποία έπρεπε να εξεταστούν ή να αντιμετωπιστούν. Η επιτυχία της ιατρικής ως τεχνική ενασχόλησης και επιδιόρθωσης σωμάτων απαλλαγμένων από υποκείμενα, εμπειρίες και η ανάδυση διακριτών τόπων (κλινικές, ιατρικά εργαστήρια, εξειδικευμένα νοσοκομεία) όπου οι ασθενείς θα λάμβαναν την ιατρική φροντίδα είναι μια πρακτική επιβεβαίωση της λογικής του κοινωνικού αντικειμενισμού, της από-βιογραφικοποίησης της ανθρώπινης εμπειρίας.

μένου στον αντικειμενικό, εμπειρικά παρατηρήσιμο, κοινωνικό κόσμο. Το πρόβλημα όμως παρέμεινε, στο βαθμό που μονάχα η μία ή η άλλη, αλλά όχι και οι δυο, πλευρές/σφαίρες μπορούσαν να εξεταστούν. Η έμφαση στην ορθολογικότητα και στο άτομο ως υποκείμενο δημιούργησε μοντέλα κοινωνικής ευταξίας και ελέγχου, τα όποια ανέλαβαν να γίνουν οι θεματοφύλακες της νεωτερικότητας (άσυλα, στρατώνες, σχολεία, νοσοκομεία, πανεπιστήμια, κτλ.). Ο λόγος και η σημαντικότητα του υποκειμένου ήταν και εξακολουθούν να συγκροτούν τις κινητήριες αρχές της νεωτερικότητας. Η αποθέωση της επίτευξης του ορθολογικού σκοπού με την χρήση τελεσφόρων μέσων οδήγησε σε αυξανόμενη εργαλειοποίηση της κοινωνικής ζωής, σε αρτιότερες τεχνικές κοινωνικού ελέγχου και εξουσίας, ακριβώς τη στιγμή που οι παραδοσιακοί δεσμοί κατέρρεαν, αφήνοντας πίσω τους ένα κενό νοήματος, μια απώλεια συνείδησης και κοινωνικού προσανατολισμού στον κοινωνικό κόσμο, μια αίσθηση πλαστότητας και προϋούσας αβεβαιότητας.¹⁵ Οι συνέπειες της ορθολογικής, ως προς το σκοπό, δράσης οδήγησαν σε οικολογικά, πολιτισμικά και κοινωνικά αδιέξοδα, κινδύνους και πολιτικοθεσμικές αντινομίες. Η διάχυση των αρχών της νεωτερικότητας σε όλες τις σφαίρες του ιδιωτικού και του δημόσιου βίου επέφερε σύγχυση, αναταραχή και αυξανόμενο βαθμό ιδιωτικότητας, εξατομίκευσης και ελευθερίας των ατομικών επιλογών.¹⁶ Όροι όπως, δεύτερη νεωτερικότητα ή ανακλαστική νεωτερικότητα,¹⁷ υψηλή ή ύστερη νεωτερικότητα¹⁸ ή ακόμα και

15. M. Weber, *Η Προτεσταντική Ηθική και το Πνεύμα του Καπιταλισμού*, Κένταυρος, Αθήνα 1997 και J. Habermas, «Technique and Science as Ideology», στο *Toward a Rational Society. Student Protest, Science and Politics*, Heinemann, Λονδίνο 1971, σσ. 81-122.

16. Z. Bauman, *Modernity and Ambivalence*, Polity Press, Καίμπριτζ 1990.

17. U. Beck, *Μια Ζωή δική μας. Περιηγήσεις στην Άγνωστη Κοινωνία που Ζούμε*, Νησίδες, Αθήνα 2000.

18. A. Giddens, (Et. Al.), *Reflexive Modernisation*, Polity Press, Καίμπριτζ 1994 και P. Alheit, «Ατομικός Εκσυγχρονισμός: Μετασχηματίζοντας τα Περιβάλλοντα Ενδο-δράσης στην Ύστερη Νεωτερικότητα», στο Σ. Παπαϊωάννου,

μετανεωτερικότητα¹⁹ χρησιμοποιήθηκαν για να τονίσουν το μη ορθολογικό και τον ενδεχομενικό χαρακτήρα πλευρών και επιλογών της κοινωνικής ζωής.

Οι υποθέσεις της νεωτερικότητας έθεσαν δυο καίρια ερωτήματα-όρια. Πρώτον, ότι η κοινωνική ευταξία δεν επιτυγχάνεται αποτελεσματικά με την ορθολογική δράση και δεύτερον, ότι η έννοια της ευταξίας (social order) είναι εξ αρχής αμφίσημη. Η δημιουργία τάξης σημαίνει αναπόφευκτα τη δημιουργία χάους και το αντίστροφο. Το ζήτημα-διακύβευμα της εξατομίκευσης και της ενσωμάτωσης βρίσκεται στην καρδιά της νεωτερικότητας, τόσο στο επίπεδο του ατόμου όσο και σε αυτό της κοινωνίας και της σχέσης του ενός με το άλλο. Η επιστημολογική αδυναμία και η οντολογική αντίφαση ολόκληρου του κοινωνιολογικού επιστημονικού πεδίου, η διπλή αντίθεση ανάμεσα σε έλλογους δρώντες, που διαμορφώνουν τον κοινωνικό τους κόσμο και ταυτόχρονα δημιουργούνται από αυτόν και ανάμεσα σε κανονιστικές κοινωνικές δομές και «απειθαρχα» κοινωνικά υποκείμενα που υπόκεινται σε θεσμικούς καταναγκασμούς και δεσμεύσεις, είναι το Αρχιμήδειο σημείο, η μήτρα γέννησης της βιογραφικής έρευνας.²⁰

κ.ά. (επιμ.), *Κοινωνικός Μετασχηματισμός, Εκπαίδευση και Τοπική Κοινωνία*, Πανεπιστήμιο Κρήτης, Ρέθυμνο/Ανώγεια 1998, σσ. 121-134.

19. J. Baudrillard, *Η Καταναλωτική Κοινωνία*, Νησίδες, Αθήνα 2000.

20. Όπως επισημαίνει ο Beck, «η δυνατότητα επιλογής που εκχωρείται στο άτομο, καθίσταται ταυτόχρονα και υποχρέωση επιλογής, αλλά και υποχρέωση δικαιολόγησης συγκεκριμένων επιλογών. Η πολλαπλότητα και η αλλοτριότητα της δικής μας ζωής... δημιουργούν τον καταναγκασμό, τον αυτοκαταναγκασμό του καθενός να λογοδοτεί στον εαυτό του, για τον εαυτό του και για τους άλλους από όλες τις δυνατές και αδύνατες σκοπιές. Το αναστοχαστικό Εγώ είναι ο ντετέκτιβ του εαυτού του, και σαφέστερα είναι ο αιώνιος ντετέκτιβ που δεν μπορεί παρά να ερευνά συνεχώς τον εαυτό του και να συντάσσει συνεχώς τις σχετικές εκθέσεις. Φτιάχνει φακέλους, προετοιμάζει απαντήσεις. Οι απαντήσεις αυτές διαθέτουν ένα καθ' όλα επίσημο και αξιοποιήσιμο πασπαρτού... Η δική μας ζωή είναι μια άλλη λέξη για τον αναστοχασμό της δικής μας ζωής» (U. Beck, *Μια Ζωή δική μας*, ό.π., σ. 40).

Αναφορικά με αυτό το πλαίσιο, η βιογραφική έρευνα επιτρέπει την ανάλυση, αλλά και την επιστημονική ερμηνεία, της συνολικής κατάστασης ενός κοινωνικού υποκειμένου ή μιας ομάδας κοινωνικών υποκειμένων, στο βαθμό που «συλλαμβάνει» και θεωρητικοποιεί τις θεμελιώδεις αναφορές, τους αξιακούς κώδικες, τις καθημερινές πρακτικές και τις ατομικές ή τις συλλογικές εμπειρίες, όπως αυτές δομούνται ή δομούν τις καθημερινές πρακτικές, τη ρουτίνα της καθημερινής ζωής, τις ασυνέχειες, αλλά και τις αθέατες, τις «πίσω» περιοχές της κοινωνικής δράσης. Η βιογραφική έρευνα συνεισφέρει στη διερεύνηση των δομών της κοινωνικής συμπεριφοράς από μια προνομιακή οπτική γωνία, τη γωνία του ίδιου του συμμετέχοντα στη δράση. Μπορούμε με αυτό τον τρόπο, να κατανοήσουμε την κοινωνική συμβίωση, τους κώδικες επικοινωνίας που αναπτύσσονται μέσα σε αυτή, τους περιορισμούς που επιβάλλονται και τις «αναγκαστικές ή τις αυτόνομες επιλογές» των κοινωνικών υποκειμένων. Όπως γράφει ο Φερραρότι (Ferraroti), «η βιογραφική έρευνα μας επιτρέπει να κατανοήσουμε τον κόσμο των υποκειμένων μέσα από βιωμένες πρακτικές, μέσα από τον τρόπο με τον οποίο αυτά διαπραγματεύονται τις κοινωνικές συνθήκες της ύπαρξής τους».²¹

Συνοπτικά η βιογραφική έρευνα, ως μέθοδος των κοινωνικών επιστημών ενδιαφέρεται κυρίως για τρεις διαστάσεις του κοινωνικού κόσμου:²²

α) Την πληρέστερη κατανόηση των κοινωνικών φαινομένων και των κοινωνικών σχέσεων μέσα από τη διερεύνηση της ατομικής ζωής. Κάθε ατομική εμπειρία, κάθε μορφή αφήγησης, δεν είναι αποκλειστικά και μονοσήμαντα ατομική. Αποκαλύπτει κοινωνικές σχέσεις, μορφές κυριαρχίας σε ατομικό και σε συλλογικό επίπεδο, διαδικασίες κοινωνικής θεσμοποίησης, ενσωμάτωσης ή αποκλεισμού και συνδέει τη διαδικασία

21. M. Ferraroti, *Histoire et Histoires de Vie*, Librairie des Miradiens, Παρίσι 1983, σ. 9.

22. M. Θανοπούλου, Δ. Πετρονότη, «Βιογραφική Προσέγγιση», ό.π., σσ. 26-30.

κοινωνικής ενσωμάτωσης με τη διαδικασία συγκρότησης του κοινωνικού εαυτού. Οι διαδικασίες κοινωνικού μετασχηματισμού εγγράφονται στο ατομικό και αποκαλύπτουν, μέσα από την αφήγηση, ιδεολογικούς μηχανισμούς, θεσμικούς επικαθορισμούς, περιθώρια δράσης, ομάδες ένταξης και αξιακά συστήματα αναφοράς.

β) *Τη σημασία του στοιχείου του χρόνου στη θεώρηση της ατομικής και της κοινωνικής ζωής.* Οι βιογραφικές αφηγήσεις κινούνται στο παρελθόν, στο παρόν και στο μέλλον, δίνοντας το περιθώριο στον αφηγητή να επιλέξει τις σημαντικές στιγμές, τα ουσιώδη χρονικά σημεία της ζωής του και να τα εντάξει στη συνολική διαδρομή του βίου του.²³ Η διάσταση του χρόνου στις βιογραφίες έχει ιστορικές διαστάσεις καθώς χρονικοποιεί τις αλληλουχίες της ατομικής ή της συλλογικής βιογραφικής τροχιάς, συμπυκνώνοντας τις δυναμικές συνδιασταυρώσεις ατομικού και συλλογικού, τόπου και χρόνου μέσα στο κοινωνικό.

γ) *Το ενδιαφέρον για τη (δι-)υποκειμενική κατανόηση του κοινωνικού κόσμου.* Οι κινήσεις του σώματος, η προφορική ομιλία, οι σιωπές, οι επαναλήψεις, οι ασυνέχειες, οι εντάσεις και οι αντινομίες της αφήγησης συγκροτούν πλούσιο πρωτογενές κοινωνιολογικό υλικό. Ο ερευνητής αποδέχεται ότι ο αφηγητής είναι περισσότερο αρμόδιος να μιλήσει για τις δικές του εμπειρίες, αλλά δεν ταυτίζεται μαζί του.²⁴

23. D. Bertaux, (επιμ.), *Biography and Society*, Sage, Λονδίνο 1981, σσ. 59-67.

24. Όπως γράφει ο Γκυρτζ, «αυτό που είναι αληθινό στην οπτική του πολιτισμικού ή του ιστορικού σχετικισμού είναι ότι δεν μπορούμε να αντιληφθούμε ποτέ καθαρά το φαντασιακό ενός άλλου λαού ή μιας άλλης περιόδου, σαν να ήταν το δικό μας. Αυτό που είναι λάθος είναι ότι δεν μπορούμε λοιπόν ποτέ να τον αντιληφθούμε κατά το παραμικρό. Μπορούμε να το αντιληφθούμε αρκετά καλά όπως αντιλαμβανόμαστε οτιδήποτε διαφορετικό το οποίο δεν μας ανήκει πραγματικά, αλλά αυτό το επιχειρούμε όχι πηγαίνοντας να δούμε πίσω από τα σχόλια που διαμεσολαβούν και που μας συνδέουν αλλά μέσω αυτών... Με μια έννοια, φυσικά, κανείς δεν ξέρει κάτι καλύτερα από αυτούς τους οποίους αφορά, εξ' ου και το πάθος να κολυμπήσουμε μέσα στην πλημμυρίδα των εμπειριών τους και ο υπαινιγμός ότι αυτό έχει ήδη επιτευχθεί. Αλλά, με μια άλλη έννοια αυτό το α-

3. Πλεονεκτήματα και Όρια της Μεθόδου

Το ενδιαφέρον της βιογραφικής προσέγγισης²⁵ για τον ερμηνευτικό και τον ποιητικό χαρακτήρα της ανθρώπινης δράσης την «υποχρεώνει» να ξεκινήσει «από τα κάτω», δηλαδή από την οπτική των δρώντων κοινωνικών υποκειμένων, από τον τρόπο που τα υποκείμενα προσλαμβάνουν και κατανοούν τα κοινωνικά φαινόμενα. Ένα από τα πλεονεκτήματα της βιογραφικής έρευνας, είναι η ικανότητά της, να παράγει «περίσσια νοήματος», να βγάλει στην επιφάνεια τις αφανείς, τις σκοτεινές, πλευρές του ατομικού-προσωπικού νοήματος, καταδεικνύοντας τις κοινωνικές διαμεσολαβήσεις, τους περιορισμούς και τη λογική, η οποία διέπει τις κοινωνικές δράσεις και τις αξιολογήσεις.²⁶ Η βιογραφική αφήγηση συνιστά όχημα των κοινωνικών, πολιτισμικών και προσωπικών στοιχείων, του ατόμου-κοινωνικού υποκειμένου, ως εγγύηση της ηθικής

πλό πράγμα, πολύ απλά δεν είναι αληθινό... Με μια λέξη, η εξήγηση των υποκειμενικοτήτων των άλλων μπορεί να συγκροτηθεί χωρίς να υπάρχει ανάγκη για ικανότητα παραπάνω από τη φυσιολογική... Αυτό δεν οφείλεται στο ότι κάποιος δέχτηκε να μας μιλήσει, ως πληροφορητής, αποτελώντας τμήμα της δικής μας, και όχι της δικής του, βιογραφίας... Προέρχεται από την ικανότητα να αναλυθούν οι τρόποι έκφρασης, αυτό που ονόμασα ως συμβολικά συστήματα, που μια τέτοια αποδοχή επιτρέπει να αναπτύξουμε... Κατανόηση του τρόπου και των επικαθορισμών των εσωτερικών ζών των ιθαγενών, για να χρησιμοποιήσουμε τον επικίνδυνο αυτό όρο για μια ακόμα φορά, μοιάζει περισσότερο με την κατανόηση μιας παροιμίας... ενός ανέκδοτου ή, όπως το έχω συστήσει, στο διάβασμα ενός ποιήματος-παρά στο να φτάσουμε σε μια πάρα πολύ μεγάλη εγγύτητα» (C. Geertz, *Savoir Local, Savoir Global*, ό.π., σσ. 58-90).

25. Ας σημειώσουμε ότι αρκετές φορές οι βιογραφίες συγκατασκευάζονται από τον ερευνητή, ο οποίος χρησιμοποιεί τόσο στοιχεία από τις αφηγηματικές συνεντεύξεις-ιστορίες ζωής, όσο και στοιχεία που μπορεί να συλλέξει από άλλες πηγές σχετικά με τη ζωή των αφηγητών.

26. Μια εμπειρική μελέτη που συζητάει το ζήτημα της τοπικότητας και των κοινωνικών αξιολογήσεων είναι αυτή των W. Hollway και T. Jeffreson, «Biography, Anxiety and the Experience of Locality», στο P. Chamberlayne κ.ά. (επιμ.) *The Turn*, ό.π., σσ. 167-180.

ή της κοινωνικής σταδιοδρομίας του.²⁷ Η βιογραφία μπορεί να περιλαμβάνει μη ορατές πλευρές της ταυτότητας, μπορεί να είναι ατελής ή ιδεατή επικοινωνία και μπορεί επίσης να αποκαλύπτει κοινωνικοποιημένες, απαξιωτικές ή ενδυναμωτικές, αντιλήψεις του εαυτού σε περιπτώσεις στιγματισμού, απομόνωσης και κοινωνικών διακρίσεων.²⁸ Η βιογραφική μέθοδος έχει διεισδυτικό χαρακτήρα, πλαστικότητα και μπορεί να αναλύσει ευαίσθητα κοινωνικά φαινόμενα τα οποία είναι αδύνατον να

27. Για ένα παράδειγμα εμπειρικής δουλειάς που συζητάει τα πορνεία και τους ρεμπέτες στο Λάκκο Ηρακλείου και αναδεικνύει μια ερευνητικά υποτιμημένη όψη της διαμόρφωσης του τοπικού αστικού χώρου και των δικτύων επικοινωνίας βλ. Ι. Ζαϊμάκης, *Ο Κοινωνικός Κόσμος των Πορνείων του Λάκκου Ηρακλείου και η Ποιητική της Μαγκιάς, (Ηράκλειο 1900-1940). Αστικός Χώρος και Πολιτισμική Διαφοροποίηση*, Αδημοσίευτη Διδακτορική Διατριβή, Πάντειο Πανεπιστήμιο, Αθήνα 1997. Υπάρχουν και άλλες εμπειρικές μελέτες που χρησιμοποίησαν εκτενώς τη βιογραφική μέθοδο στην Ελλάδα. Ενδεικτικά βλ. Χ. Ιγγλέση, *Πρόσωπα Γυναικών. Προσωπεία της Συνείδησης. Συγκρότηση της Γυναικείας Ταυτότητας*, Οδυσσέας, Αθήνα 1990, Γ. Πετράκη, «Η Διαδικασία ένταξης και Καθήλωσης των Χωρικών στο Εργοστάσιο. Η Περίπτωση των Θεσσαλών στην Κλωστοϋφαντουργία «Αιγαίο» του Λαυρίου, (1960-1980)», *Μνήμων*, Τ. 15, 1992, σσ., 129-148, Γ. Νικολακάκης, «Προσωπογραφίες «Λαϊκών» Μουσικών», στο Σ. Χτούρης, (Επιμ.), *Μουσικά Σταυροδρόμια στο Αιγαίο. Λέσβος (19ος -20ός Αιώνας)*, Υπουργείο Αιγαίου, Εξάντας, 2000, σσ. 243-310, Μ. Πετρονότη, *Το Πορτραίτο μιας Διαπολιτισμικής Σχέσης: Κρυσταλλώσεις, Ρήγματα, Ανασκευές*, UNESCO/EKKE, Πλέθρον, Αθήνα 1998, Ρ.Β. Μπούσχοτεν, *Περασάμε Πολλές Μπόρες Κορίτσι μου*, Πλέθρον, Αθήνα 1998 και Μ. Πετρονότη, *Δίκτυα Κοινωνικών Σχέσεων. Όψεις και Αλληλεπιδράσεις με τη Διαδικασία Κοινωνικής Κινητικότητας*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 1995.

28. Για μια εμπειρική δουλειά που συζητάει ζητήματα κοινωνικής κινητικότητας και κοινωνικών διακρίσεων, βλ. D. Bertaux και C. Delcroix, «Case Histories of Families and Social Processes. Enriching Sociology», στο P. Chamberlayne, κ.α. (επιμ.) *The Turn*, ό.π., σσ. 71-89. Για μια εργασία που συζητάει την εμπειρία του να ζεις με τον ιό του AIDS βλ. C. Squire, 2000, «Situating Selves, the Coming out Genre and Equivalent Citizenship in Narratives of HIV», στο P. Chamberlayne, κ.α. (επιμ.), *The Turn*, ό.π., σσ. 196-213.

μελετηθούν σε βάθος με στατιστικό ή ποσοτικό τρόπο (ασθενείς με χρόνιες παθήσεις, άτομα με παρεκκλίνουσα συμπεριφορά, κοινωνικά αποκλεισμένες ομάδες του πληθυσμού, κτλ.).

Η χρήση του λόγου, ως πλαισίου επικοινωνίας, η προσωπική σύνδεση του ερευνητή με τους συμμετέχοντες στην έρευνα και το κλίμα αμοιβαίας συμπάθειας και εμπιστοσύνης που δημιουργείται, μπορεί να οδηγήσει σε «εξομολογήσεις», οι οποίες φωτίζουν ολόκληρους κοινωνικούς κόσμους, αξιακά πλαίσια και κώδικες κοινωνικής συμπεριφοράς. Ο προφορικός χαρακτήρας της μεθόδου γίνεται ακόμα πιο σημαντικός σε περιπτώσεις που υπάρχει απώλεια ή έλλειψη γραπτών τεκμηρίων, είτε λόγω φυσικής καταστροφής, είτε λόγω συνειδητής επιλογής (πυρκαγιά σε ιστορικά αρχεία, εμφύλιος πόλεμος, καταστροφή γραπτών τεκμηρίων σε περιπτώσεις διεθνών κρίσεων, κτλ.).²⁹ Επίσης, υπάρχουν πεδία ή τρόποι κοινωνικής ζωής που εξαλείφονται, εξαιτίας του ταχύτατου κοινωνικού μετασχηματισμού (επαγγελματικές ομάδες ή συντεχνίες, ομάδες ασθενών που έπασχαν από ασθένειες που έχουν εκλείψει όπως για παράδειγμα η λέπρα, τοπικά ήθη και έθιμα, κτλ.). Στα πεδία αυτά το παρελθόν ανασυγκροτείται αναγκαστικά με προφορικό τρόπο και η βιογραφική μέθοδος προσφέρει πρόσβαση σε πλούσιο και δυσεύρετο κοινωνιολογικό-ιστορικό υλικό, το οποίο διαφορετικά θα χάνονταν.

Ένα επιπλέον πλεονέκτημα της βιογραφικής μεθόδου³⁰ είναι η δυνατότητα που παρέχει στον ερευνητή να συλλέξει πολλές και διαφορετι-

29. Για μια εμπειρική μελέτη που αναλύει το ζήτημα της προφορικής μνήμης σε μια περιοχή της Λευκάδας σε σχέση με το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο βλ. Μ. Θανοπούλου, *Η Προφορική Μνήμη του Πολέμου. Διερεύνηση της Συλλογικής Μνήμης του Β' Παγκοσμίου Πολέμου στους Επιζώντες ενός Αγροτικού Χωριού του Νησιού Λευκάδα*, ΕΚΚΕ, Αθήνα 2001.

30. Η βιογραφική προσέγγιση έχει εκλεκτικές συγγένειες με άλλες ποιοτικές μεθόδους έρευνας όπως η θεμελιωμένη θεωρία (grounded theory) και η αυτο-εθνογραφία (auto-ethnography). Για μια πιο λεπτομερή συζήτηση της σχέσης grounded theory-βιογραφικής προσέγγισης, βλ. B. Glaser, *The Discovery of Grounded Theory*, Routledge, Λονδίνο 1967, A. Strauss, *Basics of Qualitative*

κής τάξης πληροφορίες, οι οποίες μπορούν να αναλυθούν ποικιλότροπα. Ο ευέλικτος και σχετικά χαλαρός χαρακτήρας της μεθόδου αποδεικνύεται ιδιαίτερα πολύτιμος, διότι επιτρέπει τη συνολική κατανόηση του αφηγητή και του πλαισίου αναφοράς του, καθόσον κάθε νέα πληροφορία εντάσσεται, θεμελιώνεται, στην κοινωνική του εμπειρία, εμπλουτίζοντας την ερευνητική οπτική και ανανεώνοντας το πραγματολογικό υλικό.³¹ Οι νέες πληροφορίες συνεισφέρουν στην ανάπτυξη δημιουργικών αναλυτικών εργαλείων, οξύνουν την κοινωνιολογική φαντασία και καλούν σε ένα διαρκή και, πολλές φορές, έντονο διάλογο τη θεωρία, τη μέθοδο και το πραγματολογικό υλικό. Η ικανότητα του κριτικού αναστοχασμού και η επισήμανση της ανεπάρκειας κάποιων θεωρητικών εννοιών προσφέρει στον ερευνητή την ευκαιρία για αρτιότερη και πληρέστερη κατανόηση του κοινωνικού φαινομένου που μελετά, αναδεικνύοντας ταυτόχρονα τον ευριστικό χαρακτήρα νέων εννοιών ή κατηγοριών που προέρχονται από το πρωτογενές εμπειρικό υλικό.³² Έτσι, ο θεωρητικός αναστοχασμός και η επαρκής εμπειρική θεμελίωση «συμμαχούν» για την άρση του θεωρητικού δογματισμού και της ερευνητικής μονομέρειας. Η διασύνδεση και η προσωπική εμπλοκή του ερευνητή σε όλα τα στάδια της έρευ-

Research, Polity Press, London 1990, και A. Strauss, και J. Corbin, (επιμ.), *Grounded Theory in Practice*, Sage, Λονδίνο 1997. Για τη σχέση αυτο-εθνογραφίας-βιογραφικής προσέγγισης βλ. J. Okeley και H. Gallaway, (επιμ.), *Anthropology and Autobiography*, Routledge, London 1992 και D. E. Reed-Danahay, (επιμ.), *Autoethnography. Rewriting the Self and the Social*, Oxford University Press, Οξφόρδη 1997.

31. Μια τέτοιου τύπου προσπάθεια αποτελεί η δουλειά της Passerini, η οποία προτείνει νέα εννοιολογικά εργαλεία για την ιστορική έρευνα μέσα από αφηγήσεις ζωής ατόμων που έχουν εγκλειστεί για πολιτική δράση και τρομοκρατία. L. Passerini, *Σπαράγματα του 20ού Αιώνα*, ό.π., σσ. 45-200.

32. Για μια προσπάθεια συνδυασμού θεωρητικών εννοιών με πρωτογενές εμπειρικό υλικό που έχει αντληθεί από επιτόπια έρευνα πεδίου, βλ. Ε. Σαββάκης και Ε. Τζανάκης, «Οι Τόποι ως Ιστοριοπολιτισμικά Αντιπαραδείγματα και ως Σύμβολα Κοινωνικών Ορίων: Σπιναλόγκα και Λέρος», (υπό Δημοσίευση) *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 2003.

νας συνεισφέρουν στην παραγωγή μη αποστασιοποιημένων αφηγήσεων και πληροφοριών και ευνοούν τη σφαιρική εποπτεία και την καλύτερη πρόσβαση στο ερευνητικό πεδίο. Ο ερευνητής εμπλέκεται στο πεδίο της έρευνας και συναντά τους συμμετέχοντες σε αυτήν. Όσο πιο πολύ εμπλέκεται, τόσο περισσότερες και βαθύτερες πληροφορίες μπορεί να συλλέξει, τόσο εγγύτερα μπορεί να φτάσει, χωρίς, βέβαια, ποτέ, να ταυτίζεται πλήρως με τους συμμετέχοντες ή να αποκτά πλήρη γνώση του ερευνητικού πεδίου. Η ατελής γνώση του πεδίου επιτρέπει τη διατύπωση παραπέρα ερευνητικών υποθέσεων εργασίας μέχρι το σημείο του «θεωρητικού κορεσμού» (*theoretical saturation*).³³ Η έρευνα ολοκληρώνεται, όταν νέα δεδομένα δεν προσφέρουν τίποτα νέο ή όταν οι πληροφορίες επαναλαμβάνονται.

Όπως κάθε κοινωνιολογική μεθοδολογική πρόταση, η βιογραφική μέθοδος δεν αποτελεί πανάκεια ή το «μαγικό κλειδί που ξεκλειδώνει όλες τις σιωπές ή αποκαλύπτει όλα τα κοινωνικά φαινόμενα». Η κατανόηση των βιογραφιών συγκεκριμένων ιστορικών δρώντων σε συγκεκριμένα ιστορικά και πολιτισμικά πλαίσια-ορίζοντες εμπειρίας, πολλές φορές, απαιτεί το συνδυασμό σχετικά αντικειμενικών και υποκειμενικών δεδομένων με τρόπο που επιτρέπει τη δημόσια εποπτεία και τον έλεγχο των τελικών αποτελεσμάτων και της ερευνητικής διαδικασίας. Το ουσιαστικότερο πρόβλημα μιας βιογραφικής κοινωνιολογίας είναι να κρατήσει ένα κοινωνιολογικό πλαίσιο αναφοράς και να αναδείξει τη γνώση των κοινωνικών δομών και διαδικασιών που μπορεί να προέλθει από τις ατομικές ή τις συλλογικές ιστορίες ζωής.

Η βιογραφική μέθοδος οφείλει να καθιστά διαρκώς εναργή τα πρωταρχικά της σημεία αναφοράς, που είναι η κοινωνιολογική θεωρία και η ιστορική εμπειρία. Αυτό που πρέπει να καταδείξει η βιογραφική μέθοδος είναι ότι οι ατομικές βιογραφίες έχουν να προσφέρουν και να εμπλουτίσουν την κοινωνιολογική θεωρία και όχι απλά να τοποθετούνται σε έτοιμες κοινωνιολογικές κατηγορίες. Η βιογραφική μέθοδος οφείλει

33. D. Bertaux, (επιμ.), *Biography*, ό.π., σσ. 187-188.

να αποδείξει ότι η ατομική ή η συλλογική τροχιά ζωής είναι κοινωνικά ερμηνεύσιμη και κατανοήσιμη και μπορεί να συνεισφέρει στη μελέτη και στην κατανόηση άλλων χαρακτηριστικών του ίδιου είδους. Αυτό που διαφέρει στη βιογραφική προσέγγιση είναι ότι η αφετηρία για να γίνει αυτό, ο προνομιακός τόπος, η βασιλική οδός, είναι είτε το ατομικό υποκείμενο, είτε κάποια ομάδα του πληθυσμού με κοινά χαρακτηριστικά. Ο κίνδυνος που υπάρχει εδώ, πάντως, αφορά στην αποδόμηση των υποκειμένων και στην απορρόφησή τους από τα κοινωνικά προερχόμενά τους στοιχεία, ή από τις κειμενικές τους αναπαραστάσεις.

Η ισχυρή κοινωνιολογική τάση να θεωρείται η κοινωνία ως η δύναμη δημιουργίας και το άτομο ως το αποτέλεσμα, είναι πάντα ένας κίνδυνος για τη βιογραφική μέθοδο. Η τάση αυτή μπορεί να αποφευχθεί εάν το άτομο ή μια συγκεκριμένη κοινωνική ομάδα γίνει το σημείο αναφοράς και η ευαισθητοποιούσα θεωρητική αφετηρία για την κοινωνική δομή. Η βιογραφική προσέγγιση χρήσιμο είναι να αναπτύξει ένα λεξικό από την εμπειρική διερεύνηση των ατομικών ή των συλλογικών βιογραφιών, από βιογραφίες που είναι παραδειγματικές όχι σε ηθικό, αλλά σε αντιπροσωπευτικό επίπεδο. Η μελέτη νέων περιπτώσεων μπορεί να συνεισφέρει σε αυτή την κατεύθυνση και να ανανεώσει το εμπειρικό και το μεθοδολογικό οπλοστάσιο της μεθόδου.

Οι βιογραφίες συνεισφέρουν στην κοινωνιολογική κατανόηση συγκεκριμένων, αλλά αντιπροσωπευτικών και δυνάμει γενικευτικών, χαρακτηριστικών του ανθρώπινου είδους. Οι κοινωνικο-ιστορικές πραγματικότητες υπάρχουν και ανεξάρτητα από τις συνειδήσεις και τις δυνατότητες αντίληψης των κοινωνικών δρώντων, οι οποίοι τις απεικονίζουν, άλλοτε λιγότερο και άλλο περισσότερο, πιστά. Η μελέτη των συστηματικά παραγόμενων παραμορφώσεων βασίζεται στη μελέτη διαφορετικών περιπτώσεων. Η βιογραφική αναπαραγωγή των κοινωνικών δομών ρίχνει φως σε καταστάσεις γενικευμένης κρίσης, ανεργίας, εγκλεισμού, περιθωριοποίησης και στιγματισμού των υποκειμένων, υιοθετώντας τη γλώσσα και τους κώδικες επικοινωνίας των συμμετεχόντων στην έρευνα, τουλάχιστον σε ένα πρώτο επίπεδο.

Η γλώσσα είναι το κατεξοχήν εργαλείο με επικοινωνιακές και αφηγηματικές ιδιότητες μέσω του οποίου ερμηνεύουμε, περνάμε από γενιά σε γενιά σημαντικά πράγματα και εμπειρίες, συγκροτούμε γνώση (κοινωνική γνώση και μνήμη), ανακαλούμε γεγονότα από το παρελθόν και τα ερμηνεύουμε, δηλώνουμε γεγονότα, δράσεις και βιώματα-εμπειρίες, πλέκοντας ένα πολυ-αναφορικό δίκτυο προσανατολισμού του ατόμου. Η κυρίαρχη μορφή, για να γίνει αυτό το «πέραςμα στην άλλη πλευρά», είναι η αφήγηση, ως μεταφορά μορφών ζωής, ως ξετύλιγμα της γραμματικής και του συντακτικού του παρελθόντος, του παρόντος και του μέλλοντος. Η αφήγηση δημιουργεί εικόνες και προσωπεία του εαυτού, συχνά αντιφατικά και δυσανάγνωστα, αλλά κυρίως ενέχει συνέπεια. Φανερώνει κάποιο πρόσωπο ικανό να ανασυγκροτήσει το βίο του με έναν αυτο-αναφορικό τρόπο, να αναβιώσει ρηματικά-αφηγηματικά το παρελθόν σαν κάτι που έχει βιωθεί, αλλά και τελεσίδικα χαθεί, υπό την προοπτική του παρόντος και του μέλλοντος και να ατενίσει το μέλλον στη βάση αυτών που προσδοκά και περιμένει για τους παρόντες σκοπούς. Αυτή είναι μια δημιουργική και αυτο-ποιητική διαδικασία στην οποία η σχέση του συμβολικού (της μεταφοράς ή της αφηγούμενης ιστορίας) και του πραγματικού (της αληθινής ζωής, όπως την έχει ζήσει το άτομο) γίνεται θέμα, διακύβευμα. Η αφήγηση είναι ένας τρόπος να δημιουργήσεις τον εαυτό σου, λέγοντας πώς έγινες αυτό και αυτός που είσαι, πώς δημιούργησες την υποκειμενικότητά σου, αλλά δεν είναι πάντα από μόνη της αρκετή.

Η κοινωνιολογική κατανόηση γίνεται ακόμα πληρέστερη, όταν η προφορική ιστορία ζωής αντιπαραβάλλεται με γραπτά τεκμήρια και ιστορικές πηγές, για να φωτιστεί το πλαίσιο αναφοράς και ο άξονας ερμηνείας της αφήγησης. Η κατανόηση του άλλου προϋποθέτει ρητά ότι πάμε πέρα από το κείμενο και τις αφηγηματικές-κειμενικές εκφορές, ότι πάμε πέρα από μια τυπική ανάλυση κειμένου και ότι δεν ανακυκλώνουμε απλά τις ρηματικές και τις άλλες εκφράσεις του αφηγητή. Η χρήση της ερευνητικής-κοινωνιολογικής φαντασίας είναι αναπόφευκτη, για την πληρέστερη κατανόηση και ερμηνεία των φαινομένων. Η βιο-

γραφική μέθοδος σε συνδυασμό με ιστορικά τεκμήρια και γραπτές πηγές προσφέρει δυνατότητες γενίκευσης και τυποποίησης. Η α-ιστορική διάσταση-παρουσίαση των περιπτώσεων, ως ανυπαρξία παρελθόντος, παρόντος και μέλλοντος σκόπιμο είναι να αποφεύγεται. Για να κατανοήσουμε την παρούσα προοπτική ενός αφηγητή, οφείλουμε ως ερευνητές να γνωρίζουμε, όσο το δυνατόν, περισσότερα από την ιστορία του και να τοποθετήσουμε αυτή την ιστορία σε ένα ευρύτερο πολιτισμικό και ιστορικο-κοινωνικό ορίζοντα κοινωνικών πλαισίων. Αυτό μας επιτρέπει να κατανοήσουμε και να ερμηνεύσουμε και όχι απλά να ανακυκλώνουμε τις ιστορίες ζωής των αφηγητών. Για να πάμε πέρα από τον υπερασπιστικό-δικαιολογητικό λόγο της αφηγούμενης ιστορίας, πρέπει να τοποθετήσουμε την παρουσίαση του εαυτού στο πλαίσιο μιας συμπληρωματικής μορφής, γνώσης και τεκμηρίων. Η κατανόηση της αφηγούμενης ιστορίας προϋποθέτει την τοποθέτησή της και την ερμηνεία της, αλλά και την τοποθέτηση της ιστορικής υποκειμενικότητας που την αφηγείται, στο πλαίσιο της ζώσας ζωής και του ιστορικού, πολιτισμικού και κοινωνικού ορίζοντα της συγκεκριμένης εποχής.

Η αφηγούμενη ιστορία ξεπηδάει, ξετυλίγεται και βιώνεται ακριβώς μέσα στο ιστορικό και καταστασιακό πλαίσιο της ζώσας ζωής, δηλαδή όλων εκείνων των «αντικειμενικών» εμπειριών που έχει ζήσει το υποκείμενο. Η σύνδεση των επιμέρους μερών της αφήγησης με τη συνολική ιστορία του υποκειμένου, που αφηγείται όπως αφηγείται και όχι κάπως αλλιώς, πρέπει να ιστοριοποιηθεί και να σχετικοποιηθεί. Δηλαδή να λάβει υπόψη της τις κοινωνικο-πολιτισμικές σχέσεις και την ιστορία ως μοναδικότητα γεγονότων και ως σχέσεις επιμέρους-όλου. Η υποκειμενικότητα, αλλά και οι κοινωνικές συνθήκες, δεν μπορούν να συναχθούν μόνο από τις αφηγούμενες ιστορίες. Οι ιστορίες ζωής διαμεσολαβούνται και καθορίζονται από οικονομικές σχέσεις, από πολιτισμικές τεχνοτροπίες και από κοινωνικά ύφη που δεν δίνονται απλά και έτοιμα από τις αφηγημένες-ειπωμένες ιστορίες.

Ο κοινωνικά και πολιτισμικά διαμεσολαβημένος λόγος επηρεάζει την εμπειρία και τους όρους συγκρότησης, εκφοράς, αναπαραγωγής και α-

φήγησης του εαυτού. Για παράδειγμα, η εμπειρία του «να ζεις με τη λέπρα, την τρέλα ή το AIDS» επηρεάζει την αφήγηση κάποιου για τη λέπρα, την τρέλα ή το AIDS, διότι το «να ζεις με τη λέπρα, την τρέλα ή το AIDS είναι, είτε το θέλεις είτε όχι, να ζεις με το στίγμα και την πραγματικότητα αυτών των συγκεκριμένων ασθενειών». Οι ιστορίες για τον εαυτό, οι αφηγήσεις, ως γλωσσικά διαμεσολαβημένες παρουσιάσεις του εαυτού και των μορφών ζωής του ιστορικού ορίζοντα μέσα στις οποίες αυτός περικλείεται, φανερώνουν μάχη για αναγνώριση, αγωγή για τον καθορισμό ταυτότητας και προσανατολισμού. Στη μάχη αυτή, η οποία ενέχει ασυνέχειες, αντινομίες και εντάσεις, συγκεκριμένες ιστορίες επιλέγονται για να αποτελέσουν τον ενοποιητικό και βασικό άξονα της αφήγησης, αποκλείοντας εν δυνάμει άλλες ιστορίες ζωής, εξίσου αληθινές, πιθανές και βιωμένες.

4. Συμπεράσματα

Το κεντρικό σημείο αναφοράς, η ουσιώδης «επιστημολογική συνθήκη» της βιογραφικής έρευνας είναι η διασύνδεση του ατόμου με τον κοινωνικό του κόσμο και τις σχέσεις που υπάρχουν μέσα σε αυτόν. Το βιογραφικό οδοιπορικό στον κοινωνικό κόσμο, οι περιπλανήσεις και οι βιογραφικοί σταθμοί φωτίζουν τη διαδικασία κοινωνικοποίησης των ατόμων-υποκειμένων και τη διαδικασία συγκρότησης του κοινωνικού εαυτού. Η αναφορά στους «βιογραφικούς σταθμούς», δηλαδή σε εκείνους τους σημαντικούς κοινωνικούς τόπους του βίου που έχουν αρχή, μέση και τέλος, ανασυγκροτεί επιλεκτικά το κοινωνικό παρελθόν, τέμνει τον κοινωνικό κόσμο, προβάλλει τα ιδιαίτερα στοιχεία της «μοναδικής ζωής του αφηγητή», αποτυπώνει τις κοινωνικές σχέσεις, τις ομάδες αναφοράς, τους «σημαντικούς άλλους» και υλικοποιεί την ένταξη σε μια κοινότητα. Όπως επισημαίνει ο Αλχάϊτ (Alheit), «η βιογραφία ως πεδίο συνάντησης της προσωπικής εμπειρίας και των δομικών προτύπων στο χρόνο αποτελεί ένα καταπληκτικό παράδειγμα των διαφορούμενων της κοινω-

νικής ζωής».³⁴ Από την άλλη πλευρά, κάθε συγκεκριμένη βιογραφία «ενέχει τους κοινωνικούς περιορισμούς του φορέα της, καθόσον το κοινωνικό πεδίο στο οποίο ξετυλίγεται, ο κοινωνικός καμβάς στον οποίο ποιείται, είναι σε μεγάλο βαθμό συγκεκριμένος, αλλά όχι πάντα αδιαπραγμάτευτος».³⁵

Η βιογραφική προσέγγιση έχει, όπως και κάθε άλλη κοινωνιολογική ερευνητική στρατηγική, συγκεκριμένα πλεονεκτήματα και σαφή όρια. Σχηματικά, τα πλεονεκτήματα της είναι τα ακόλουθα:

α) Μπορεί να διεισδύσει σε κοινωνικούς κόσμους και σε αξιακά πλαίσια ατόμων ή ομάδων, αποκρυπτογραφώντας τους πολλαπλούς τρόπους εγγραφής του κοινωνικού στο ατομικό και μπορεί να συνεισφέρει στην κοινωνιολογική και στην ιστορική γνώση όταν απουσιάζουν γραπτά τεκμήρια.

β) Είναι μια ευέλικτη, πλαστική, χαλαρή, ευαίσθητη και ανοιχτή ερευνητική πρόταση και προϋποθέτει την προσωπική εμπλοκή του ερευνητή σε όλα τα στάδια της έρευνας, από την εισαγωγή στο πεδίο, μέχρι την τελική συγγραφή. Η επικοινωνία του ερευνητή με τους συμμετέχοντες στην έρευνα, χωρίς να άρει τη διακριτότητα των ρόλων ή να απαλείφει τις μικροεξουσίες του πλαισίου διάδρασης, συνεισφέρει να έρθουν εγγύτερα διαφορετικοί κοινωνικοί κόσμοι και προσωπικοί βίκοκομοι.

γ) Είναι μια γέφυρα ανάμεσα σε διαφορετικής τάξης πραγματικότητες και φέρνει σε γόνιμο διάλογο τις αζεδιάλυτα συνυπάρχουσες πλευρές της κοινωνικής ζωής: το άτομο και την κοινωνία, το υποκείμενο και τις κοινωνικές ομάδες.

δ) Τα ευρήματα της βιογραφικής προσέγγισης έχουν κοινωνιολογική σημασία αφ' ενός διότι μπορούν να γενικευθούν, χωρίς βέβαια να συγκροτούν μεγάλα θεωρητικά σχήματα που φιλοδοξούν να συμπεριλάβουν ολόκληρο το κοινωνικό, καθώς έτσι και αλλιώς η μέθοδος δεν εν-

34. P. Alheit, «Ατομικός Εκσυγχρονισμός», ό.π., σ. 127.

35. P. Bourdieu, *Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία*, Καρδαμίτσας, Αθήνα 1999^b, σ. 64.

διαφέρεται εξ αρχής για κάτι τέτοιο. Και, αφ' ετέρου διότι μπορεί να αναγνωσθούν με πολλαπλούς τρόπους, προσφέροντας κάθε φορά κάτι καινούργιο στον επιστημονικό διάλογο. Η βιογραφική μέθοδος ενισχύει τον πλουραλισμό, την πολυφωνία και τη δι-επιστημονικότητα και ανάγει την καθημερινή πρακτική και την υποκειμενική εμπειρία σε βασικό άξονα της κοινωνιολογικής επιστήμης.

Από την άλλη μεριά, για να αξιοποιηθεί πληρέστερα η ατομική εμπειρία, για να μην απολυτοποιηθεί, δηλαδή για να μην αναχθεί σε κέντρο του κοινωνικού κόσμου, χρειάζεται η συμπλήρωση και η συνδιαστύρωση του βιογραφικού υλικού με γραπτά, ιστορικά τεκμήρια και πηγές. Οι γραπτές πηγές μπορούν να φωτίσουν το βιογραφικό άξονα και να δώσουν ένα «σχετικά αντικειμενικοποιημένο», ιστορικό και κοινωνικό, πλαίσιο αναφοράς, ανασυγκροτώντας όψεις των κοινωνικών φαινομένων, τα οποία δεν προβάλλονται και δε μπορούν να ειπωθούν από την υποκειμενική οπτική. Η βιογραφική μέθοδος είναι κοινωνιολογικά σημαντική, στο βαθμό που διατηρεί ένα κοινωνιολογικό πλαίσιο αναφοράς και δεν προϋποθέτει ότι η κοινωνική ζωή συνολικά είναι ή εξαντλείται απλά σε ένα κείμενο, σε μια ειπωμένη ιστορία, σε μια αλληλουχία βιογραφικών σταθμών που ανακαλούνται τυχαία ή συνειδητά. Η βιογραφική μέθοδος, στο βαθμό που ασχολείται με βιωμένες αφαιρέσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, οφείλει να λαμβάνει υπόψη της τις «αντικειμενικές σχέσεις μεταξύ των διαφορετικών βιογραφικών σταθμών», τον ευρύτερο, δηλαδή, κοινωνικό και ιστορικό ορίζοντα κάθε εποχής.

Σε τελική ανάλυση, είναι ακριβώς μέσα σε αυτό το κοινωνικό και πολιτισμικό *milieu* που κάθε βιογραφία, κάθε βιογραφική διαδρομή, κάθε βιογραφικός μετασχηματισμός, κάθε βιογραφική συγκρότηση, κάθε βιογραφικός αναστοχασμός και διαχείριση λαμβάνει χώρα με πολύπλευρο και δυναμικό τρόπο και καθημερινά βιώνεται, ταυτόχρονα, ως ελευθερία και ως περιορισμός, ως επιλογή και ως υποχρέωση, ως διακύβευμα και ως διαπραγμάτευση.³⁶ Στο βαθμό που η προηγούμενη πρόταση είναι α-

36. Για μια εκτενέστερη αναφορά στα πλεονεκτήματα και τις αδυναμίες της

Η ΒΙΟΓΡΑΦΙΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΩΣ ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΕΓΧΕΙΡΗΜΑ

ληθινή, τότε οι βιογραφίες, συνεπικουρούμενες από ιστορικά τεκμήρια και από συγκεκριμένες κοινωνιολογικές αναφορές, μπορούν να λειτουργήσουν ως ενδεικτικοί μεγενθυτικοί φακοί της κοινωνικής πραγματικότητας, ως περιπτώσεις μελέτης που συνδυάζουν σαφή θεωρητικό αναστοχασμό και πρωτογενές πραγματολογικό εμπειρικό για να συσχετίσουν και να συνδέσουν το ειδικό με το γενικό και το συγκεκριμένο με το αφηρημένο. Οι βιογραφίες ως εμπειρικά επαληθεύσιμοι και αποτυπώσιμοι δείκτες της κοινωνικής πραγματικότητας, ως τόποι συνεύρεσης και πιθανής άρσης των κοινωνιολογικών δυϊσμών, είναι ένα ευριστικό ερευνητικό εργαλείο, μια φιλόδοξη υπόθεση εργασίας που διερευνά, επιστημονικά πώς το ατομικό υποκείμενο «δημιουργεί, ποιεί» την ελευθερία του εντός των κοινωνικών δομών, οι οποίες, με τη σειρά τους, ορίζουν και υλικοποιούν το «εύθραυστο και χαλαρό» όριο αυτής της ελευθερίας.

βιογραφικής προσέγγισης βλ. D. Bertaux και P. Thompson, (επιμ.), *Pathways to Social Class: A Qualitative Approach to Social Mobility*, Clarendon Press, Οξφόρδη 1997, και Μ. Θανοπούλου και Δ. Πετρονιώτη, «Βιογραφική Προσέγγιση», ό.π., σσ. 31-38. Για μια συνολική κριτική της βιογραφικής έρευνας, βλ. P. Bourdieu, *Γλώσσα και Συμβολική Εξουσία*, ό.π., σσ. 131-140 και P. Bourdieu, «The Order of Things», *Acts de la Reserche en Sciences Sociales*, V. 90(1991), σσ. 7-19.